

ЕТАПЕ У ИЗРАДИ ТЕМАТСКОГ РЕЧНИКА²

У раду се описује процес израде тематских речника од идеје до реализације. Указује се на неопходност припреме за обављање оваквог посла, тј. на добар одабир теме, као и на упознавање са облашћу која ће бити предмет израде рада, пре свега кроз литературу о томе. Затим се наводе следеће етапе у прикупљању и обради материјала.

Кључне речи: речник, тематски, лексика, одредница

Увод

Специфичност тематских речника јесте у томе што су тематски, а тиме и лексички, ограничене збирке. Дакле, при прикупљању речи за овакву врсту речника истраживач је у старту ограничен. Зато он, ако жели да прикупи грађу и штампа један речник овога типа, мора одлично да познаје област из које прикупља лексику.

Доста радова ове врсте штампано је у Новом Саду, понешто у Нишу, а мањи део и на другим просторима. Неки од ових радова већ у наслову носе одредницу терминологија, а код других је у наслову лексика. Тако већина радова чији су аутори из Новог Сада (или је рад настао у Новом Саду) говори о терминологији: коларска терминологија, рибарска терминологија, пастирска терминологија³ и сл. (вид. списак литературе), док радови колега из Ниша говоре о лексици: повртарска лексика, ткачка лексика и сл., мада неке такве збирке носе наслов речник: Змијски речник, Жупски виноградарски речник и сл. (вид. списак литературе). До такве „синонимије“, тј. колебања долази стога што у овако тематски омеђеној лексици редовно налазимо и

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад рађен је у оквиру пројекта 178020 Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ У новије време и радови колега из Новог Сада у наслову носе реч лексика – нпр. *Архаична пчеларска лексика у Војводини* Љиљане Недељков.

оно што јесте термин и оно што, строго посматрано, није термин у ужем смислу, а ипак се у датој збирци речи налази и не би било добро да се таква лексика не уврсти, тј. њеним „избацивањем“ би рад био неоправдано осиромашен.

Заправо, лексика у књигама овога типа могла би се поделити у најмање три лексичка слоја.

Прву би чинила терминологија у ужем смислу. Ту групу сачињавале би речи које су уско везане за одређену тематику и изван те области готово да немају употребну вредност.

Другу групу сачињавале би речи које су саставни део ове семантичке области, али и неке друге јер могу представљати радњу или предмет неопходне за ову област, али и за неку другу.

Трећу групу сачињавала би лексика из неке сасвим друге сфере, али неопходна као пратилац и у овој области.

На плану ткачке лексике то би изгледало овако.

1. Првој групи припададе би речи којима се именује разбој, делови разбоја, процес ткања, производи ткања и сл.
2. Другој групи би припададе речи везане за материјал (пређу) и његову припрему (*влачење, предење, бојење* и сл.) стога што то може бити саставни део и неке друге тематске целине – плетења нпр.
3. Трећој групи би припадала нпр. лексема *санке (соннице)* за коју се зна да припада некој другој тематској целини, али се јавља и овде као помоћно средство при сновању, а такав је случај и са *кочићима* или *ексерима* који служе за сновање.

Све три врсте лексике богате су у свакој тематској целини и не представљају специфичност само једне области. Из тих разлога мислим да је у радовима овакве врсте, уколико се укључују сва три слоја, боље употребити термин лексика. Заправо, можда би се могло употребити и једно и друго – нпр. *ткачка терминологија* и *њој сродна лексика*.

Избор теме

Израда једног оваквог речника разликује се од радова друге врсте. У том послу има више етапа карактеристичних за радове ове врсте.

1. Пре почетка рада треба добро размислити шта ће бити тема, тј. коју ћемо област одабрати. Увек треба узети ону област која нам из неких разлога посебно одговара. Разлози могу бити лични – та нам се област свиђа, ту област познајемо боље од неке друге, тиме се баве наши родитељи, баке, деке, рођаци. При томе морамо имати у виду да нам је за добру одлуку потребан добар информатор. Дакле, обрађиваћемо ону тему за коју имамо доброг информатора, а добар информатор је онај који добро познаје дату

област, ко вешто барата проблематиком и, пре свега, ко је добар говорник. Добар информатор је један вид гаранције да рад може бити добар. Податке о информатору – имену, презимену, годинама, месту рођења и месту живљења, образовању и занимању обавезно уносимо у рад.

Упознавање са литературом и израда упитника

Ако смо одабрали тему и имамо информатора, приступамо послу.

Пре почетка рада на прикупљању грађе морамо да се упознамо са оним што смо одабрали, тј. морамо да проучимо одабрану област. У ту сврху треба проучити сву доступну литературу из те области – уџбенике који се тиме баве (ако их има), али и монографије које обрађују поједине сегменте. Велику помоћ за онога ко област не познаје представљају фотографије или скице. Оне могу бити од помоћи за идентификацију и код информатора. Некада информатори у немогућности да речима нешто дочарају и сами прибегавају таквим средствима – воде вас да вам покажу предмет.

Ако већ постоји лингвистички рад из те области, посао нам је увелико олакшан – у њему ћемо наћи списак литературе (веома драгоцен за све врсте послова), а велика је вероватноћа да у том случају постоји и упитник за прикупљање грађе.

Грађа се, по правилу, прикупља уз помоћ квестионара. Стога, ако такав упитник не постоји, морамо на основу литературе коју смо консултовали, за почетак сачинити упитник који ћемо до краја кориговати и допуњавати, сходно сазнањима до којих долазимо на терену. Уколико користимо туђи упитник, добро би било извршити извесне корекције у њему због чињенице да он, вероватно, није сачињен за наш терен (нпр. сачињен је за Војводину, а грађу треба сакупити на југу Србије).

Грађа прикупљена уз помоћ упитника има доста предности, али због специфичности рада носи и извесне недостатке. Недостатке можемо отклонити употребом диктафона. Добро би било пре почетка прикупљања грађе набавити диктафон, те бисмо паралелно са уписивањем речи на папир упитника снимали информатора и тако добили више података за потоњу израду речника – добили бисмо реченице које би послужиле као илустративни материјал при изради речника, али ти текстови омогућили би нам и каснију граматичку идентификацију, нпр. тек из контекста, тј. пратећи конгруенцију некада можемо одгонетнути род или број неке именице.

Тек после овога спремни смо за следећу фазу.

Прикупљање грађе

Трећа фаза представља прикупљање грађе. За тај посао већ имамо информатора, имамо упитник, имамо и диктафон. За добијање добре грађе, морамо се постарати сами. Дobar информатор је вредан и драгоцен извор. Са њим ћемо повести разговор, наводећи га на причу о ономе што је предмет нашег рада. Необавезне приче и описи могу доћи као прилог једном оваквом речнику и повећати његову вредност. Стога овакве необавезне разговоре можемо водити и у овом случају. Из тих необавезних разговора можемо накнадно сами попунити један део упитника. Цео упитник попунићемо једино специјално наводећи информатора на конкретне одговоре постављајући му конкретна питања.

Морамо се трудити да савладамо говор информатора. Не треба га збуњивати постављајући му питања стандардним идиомом, чиме бисмо га навели на погрешан одговор. Следећи наше питање, могао би нам дати одговор који на то питање личи. Чињеница је да је ово дијалекатска грађа, па се треба потрудити да и својим питањима томе допринесемо.

У ту сврху би пре поласка на терен требало проучити и литературу у којој је дат опис народног говора краја у коме се истраживање врши (уколико такав постоји⁴). За носиоца тог идиома ово ће представљати конкретизовање знања која већ има. У случају да је онај који грађу прикупља са другог говорног подручја, та литература мора му послужити да говор краја упозна у мери да се њиме може служити у комуникацији са информаторима, а то значи изузетно добро.

Грађа мора обавезно бити акцентована. Уколико приметимо колебање у акценту или било чему другом (нпр. у употреби облика са полугласником или вокалом *a*, на призренско-тимочком дијалекатском простору), то ћемо такође забележити.

Добро би било да при бележењу грађе буду и друга лица која област познају. Треба бележити и њихове одговоре и коментаре.

Такође би неопходно било пронаћи још којег информатора, макар он и не био изузетан зналац као наш примарни информатор.

Грађа се касније на миру прегледа, допуни се упитник и издвоје сумњива или непопуњена места како би се у следећем сусрету са информатором та места разјаснила, попунила или утврдило да ту нема одговора.

Везу са информатором не треба прекидати све до коначног обликовања рада – увек ће се појавити нове дилеме или непознанице које се могу отклонити само у разговору са информатором.

На овај начин грађа може бити сакупљена у једном месту, али ако смо одлучили да грађу прикупљамо са већег простора, све ово треба поновити и на другом месту.

⁴ У случају да не постоји опис говора истраживаног краја, треба проучити најближи говор, описан у неком публикованом раду.

Израда речника

Ако смо добили попуњени упитник са акцентованом грађом и „скинули“ са диктафона текст који смо снимили, спремни смо за следећу фазу рада, а она представља израду речника. Да бисмо приступили овој фази рада, потребно је да прегледамо све радове ове врсте, тј. све тематске речнике ма из које области били, како бисмо установили принцип рада.

Све речи које смо добили треба да уобличимо у речник, а он представља главни и највреднији део овога посла. Речи треба уазбучити према првом и сваком наредном слову и поређати их азбучним (или којим другим) редом.

Највећи део речничких одредница чине именице, потом глаголи, придеви итд. Речничке одреднице могу бити једночлане – само једна реч, двочлане или вишечлане. После једночланих речничких одредница следи граматичка информација у виду скраћенице, а списак скраћеница употребљених у речнику претходиће речнику. За простор југоисточне Србије, тј. призренско-тимочке говоре, као именичка одредница стајаће именица у номинативу једнине и тада ће као граматичка одредница стајати само ознака за род. На другим крајевима српског језичког простора после одреднице у номинативу једнине додаје се наставак за генитив једнине. У крајевима са аналитичком деклинацијом, тај податак ће изостати, будући да такав облик не постоји. Уколико је именица дата у облику множине (разлози за то могу бити да се у том облику јавља или да је у том облику обичнија), то ће додатно бити означено скраћеницом. Ако је именица плуралија тантум, уз ознаку за род стајаће и таква информација.

Глаголске лексеме у призренско-тимочком говору неће бити навођене у облику инфинитива, како је уобичајено на другим просторима, пошто те категорије нема у тим говорима, те оне могу бити дате у облику 1. или 3. лица једнине презента (боље у 3. јер је неутралније), а детаљ о томе биће назначен у краткој напомени која претходи речнику. У речнику као граматичка ознака може стајати 3јд. Изузетно глагол може бити дат у неком другом облику – нпр. радном глаголском придеву или трпном придеву и то ће бити посебно означено.

Придев ће бити дат у облику за мушки род, с тим што ће потом уследити наставак за женски и средњи род. Код придева који немају облике за род (нпр. розе, тегет и сл.) таква ће информација изостати, али ће уследити информација о врсти речи – пр., нпр.

Код вишечланих одредница изостаће граматичка информација.

После граматичке следи семантичка информација, којом се објашњава значење дате одреднице. Семантичка информација требало би да буде стандардним језиком. Такву дефиницију најбоље је преузети из постојећих великих речника и на то се позвати или из неког дијалекатског речника.

Није препоручљиво измишљати дефиниције – може се погрешити или дати непрецизна информација.

Ако је грађа прикупљена у више пунктова, та се информација даје после семантичке. Ту се наводе скраћенице свих пунктова у којима је такав лексички лик забележен, чиме долазимо до података за ареалну лингвистику, те је у радовима ове врсте могуће дати и карте на којима је приказано простирање одређене језичке појаве – лексичке, прозодијске, фонетске или морфолошке.

У оквиру речничке одреднице добро је дати и контекст у коме је реч из одреднице употребљена, тј. илустративни материјал. То је текст на дијалекту и требало би да буде акцентован. Овде се можемо послужити материјалом који смо снимили диктафоном. Добро је да ових елемената у речнику буде више, али није неопходно да их буде код сваке одреднице. Прикупљање грађе помоћу упитника лишава нас ових информација.

У радовима ове врсте речнику обично претходи груписање лексема по неким семантичким критеријумима, у тзв. семантичка поља. Тако су у том делу све речи груписане у одређене целине, при чему је дата и њихова семантика. За подручје призренско-тимочке области треба повести рачуна да у овом делу реченица треба да буде тако обликована да лексема из грађе буде у облику који је логичан и могућ. То значи да би пожељно било именичке лексеме (или синтагме са именицом као главним делом) довести у облик номинатива, а глаголе у облик презента.

Радови ове врсте, по правилу, бележе оно што се губи – лексику старих несталих заната, обичаја, застарелог начина производње који је потиснула индустријска производња, лексеме за производе који су се изгубили из употребе итд. Зато такве лексеме и радови у којима су забележене представљају праве мале драгуље – једино одатле, из тих књига те лексеме ће зрачити и представљати сведочанство о богатству језика, али и о прошлом времену и прошлом начину живота. Архивиране у радовима ове врсте – оне ће представљати споменик минулом времену и сведочанство о постојању.

Међутим, строго границу између онога што је прошло и садашње у радовима ове врсте није увек могуће повући, тј. није могуће прецизирати шта је у лексици старо, а шта ново. Некада нисмо сигурни где је граница, а некада нам је жао да одбацимо лексику до које смо на овај начин дошли, па се у оваквим збиркама речи неминовно јавља укрштање старог и новог. То има оправдања и у чињеници да би добро било да се приступи бележењу свега што у језику постоји у овом тренутку, тј. да се приступи и изради савремених тематских речника, јер већ неког следећег тренутка ова садашњост ће представљати прошлост. Тај посао би требало да припадне младима – онима који долазе и траже своје место – места има, само га треба потражити.

Много тога, или готово све, у радовима ове врсте зависи од аутора, тј. од његовог ентузијазма.

Закључак

Израда термилошког речника захтева добру припрему. Припрема се одвија хронолошки, по фазама и тиче се упознавања са темом, литературом о томе, упознавања народног говора краја у коме се планира истраживање, али подразумева и добро обуку из лексикологије и лексикографије, тј. овладавање лексикографским занатом. То значи да аутор једног оваквог речника мора да буде врстан познавалац области која је предмет интересовања, језика краја у коме се та лексика бележи, али и лексикографије, тј. дијалекатске лексикографије. Све то представља предуслов за квалитетно обављен посао.

Литература

- Бошњаковић 1985: Жарко Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.
- Вуковић 1988: Гордана Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.
- Вуковић, Бошњаковић, Недељков 1984: Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић, Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.
- Драгин 1991: Гордана Драгин, Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке, *Српски дијалектолошки зборник*, 36, Београд, 623–708.
- Јашовић 1997: Голуб Јашовић, *Пастирска терминологија Пећког Подгора*, Дом културе „Свети Сава“ – Исток, ЈП „Стари Колашин“ – Зубин Поток, Народна и универзитетска библиотека – Приштина.
- Комадинић 1992: Гроздана Комадинић, *Ткачка лексика Драгачева*, Научна књига, Београд.
- Марковић 1997: Јордана Марковић, *Јужноморавска повртарска лексика*, Филозофски факултет, Ниш.
- Марковић 1993: Јордана Марковић, *Из повртарске лексике Заплања*, Трећи симпозијум о флори југоисточне Србије, Зборник реферата, 4. Фитолингвистика, Лесковац–Пирот, 41–54.
- Марковић 2006: Јордана Марковић, *Ткачка лексика југоисточне Србије*, Филозофски факултет, Ниш.
- Михајловић, Вуковић 1977: В. Михајловић и Г. Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Институт за лингвистику, Нови Сад.
- Недељков 2009: Љиљана Недељков, *Архаична пчеларска лексика у Војводини*, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад.
- Петровић-Савић 2009: Мирјана Петровић-Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рајевини*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 7, Београд.

Ракић-Милојковић 1993: Софија Ракић-Милојковић, Пастирска терминологија
Кривовирског Тимока, *Српски дијалектолошки зборник*, 34, Београд.

Ердана С. Маркович

ЭТАПЫ В ПОДГОТОВКЕ ТЕМАТИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ

В этой статье описываются этапы в подготовке тематического словаря от концепции до реализации. Указывается на необходимость хорошей подготовки для выполнения задачи – хороший выбор темы, а также введение в область, которая будет предметом этой статьи, в первую очередь через литературу об этом. Затем следуют шаги в обработке материала.